

La vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès) i *Tarraco*

FRANCESC TARRATS BOU, JOSEP ANTON REMOLÀ VALLVERDÚ, JACINTO SÁNCHEZ GIL DE MONTES

INTRODUCCIÓ

Les darreres excavacions a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès) i l'anàlisi de les dades disponibles sobre intervencions anteriors han permès traçar una seqüència evolutiva del conjunt d'edificacions que conformen aquesta complexa vil·la entre l'època d'August i la fi de l'Antiguitat Tardana.¹ Una evolució que mostra una especial vinculació amb el comportament del centre urbà de referència, *Tarraco*.

El jaciment s'estén, principalment, pel vessant occidental del Cap Roig, un turó de costa d'origen miocènic situat a uns 12 quilòmetres al nord-est de Tarraco i proper a la desembocadura del riu Gaià (Fig. 1). El pendent es projecta vers l'oest formant un replà regular delimitat per dues depressions encarades al mar i al corredor prelitoral. El nucli central de la vil·la dels Munts es va estendre pel replà i el vessant meridional d'aquesta plataforma regular, entre la *via Augusta* i el mar. A una certa distància d'aquest nucli es localitzen restes de diversa naturalesa, totes vinculades o relacionades amb alguna de les diferents fases d'ocupació de la vil·la: cisternes i estructures annexes, de caràcter probablement productiu, cap a l'est; uns banys, a peu de platja, al sud; una pedrera, a l'est, i una àrea d'enterraments –d'època tardana– cap a l'oest.

1. Tot i ser esmentat per Ll. Pons d'Icart en el segle XVI, el jaciment arqueològic dels Munts no està present en la bibliografia dels segles XVII-XIX. El descobriment d'uns mosaics a mitjan segle XX (1948) motivà una excavació posterior, l'any 1953, a càrrec de J. Sánchez Real i I. Valentines (Sánchez Real, 1971). L'activitat arqueològica no es reprèn fins a finals de la dècada dels seixanta sota la direcció de P.M. Berges, director del Museu Arqueològic de Tarragona (Berges, 1971 i 1977) el qual va fer campanyes d'excavació en extensió que varen permetre procedir a una primera interpretació estructural del conjunt. L'any 1995 s'inicia un nou projecte de recerca arqueològica que, sota la direcció de F. Tarrats, ha permès millorar substancialment el coneixement sobre la vil·la romana dels Munts (Tarrats *et alii*, 1998 i 2000).

Figura 1. Plànol de situació en relació amb Tarraco (en el requadre, planta sinòptica de la vil·la).

ELS MUNTS I TARRACO EN EL SEGLE I DC

Amb les dades actualment disponibles, la primera vil·la s'estableix sobre aquest promontori en època augustal,² i es manté en ús –amb reformes i modificacions– fins a l'època flàvia o l'inici del segle II (Fig. 2). Una vil·la de grans dimensions –emascarada per les restes de la vil·la posterior– a la qual només podem atribuir, amb seguretat, les premses documentades sota l'extrem oriental del braç nord de l'*ambulatio* i un dipòsit localitzat en el sector de l'*hortus* (Fig. 3). No obstant això, a partir d'una observació preliminar podem associar amb aquesta primera fase la premsa documentada en les excavacions de finals de la dècada dels seixanta i inicis de la dels setanta del segle XX, situada a l'est de les ja esmentades. Al costat oriental d'aquestes estructures es va localitzar un conjunt de *dolia* que va ser atribuït a la part rústica de la vil·la, sense més precisions (Berges, 1977, 35).

2. A més de l'escàs material recuperat en els nivells constructius, el conjunt de ceràmiques de vernís negre i TSI recuperat en el conjunt de la vil·la, malgrat que no és gaire nombrós i no té context estratigràfic clar en la major part dels casos, és una prova prou clara de l'ocupació en aquesta fase augustal (Tarrats, 2003).

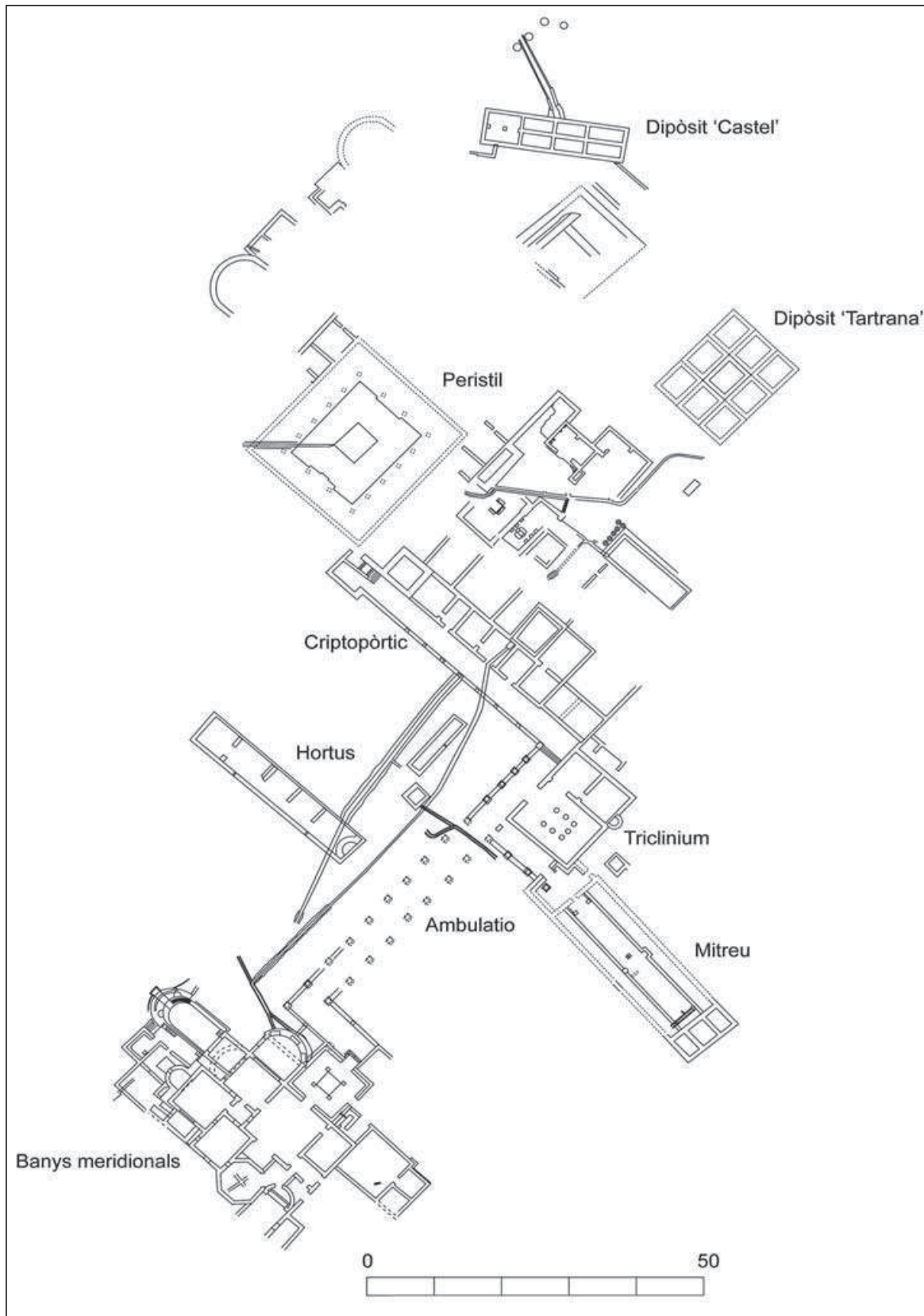

Figura 2. Planta esquemàtica de la vil·la altimperial (segle II - mitjan segle III dC).

Figura 3. Vista des de l'oest de les premses de la vil·la del segle I dC documentades sota el corredor del braç nord de l'ambulatí.

Al nord, a l'oest i al sud d'aquestes evidències de la vil·la inicial es documenta la presència de murs caracteritzats per una tècnica constructiva similar: pedres irregulars lligades amb argila i l'ús esporàdic del morter de calç (en les estructures de caràcter hidràulic). Prenent com a indicatiu aquesta caracterització i –allí on és possible– l'evidència estratigràfica, es pot intuir una edificació de grans dimensions que s'estén des de la plataforma superior fins al posterior emplaçament dels banys meridionals de la vil·la del segle II. Les estructures i els àmbits atribuïts a aquest edifici tenen una funció de caràcter bàsicament productiu (premses, dipòsit i àrea d'emmagatzematge). De la *pars urbana*, que probablement s'estenia per la plataforma superior, procedirien els fragments de pintura mural recuperats en els nivells d'amortització de les premses que regularitzen l'espai per a la construcció de la vil·la d'inicis del segle II. Un model de vil·la orientada a la producció derivada de l'explotació de les terres de conreu de l'entorn, afavorida per la seva situació estratègica, entre la *via Augusta* i la costa. Convé assenyalar que aquest període coincideix amb el moment de màxima producció i difusió dels contenidors amfòrics destinats a l'exportació del vi tarraconense, principalment les formes Pascual 1 i Dressel 2-4

Fou, precisament, en el període entre Cèsar i August quan va tenir lloc una profunda remodelació del territori de *Tarraco* en relació amb la fundació colonial –presidida per *P. Mucius Scaevola* com a *praefectus* nomenat per Cèsar (Ruíz de Arbulo, 2002)– i

la reforma de la via Roma-Gades (*via Augusta*), principal eix viari de la regió i amb la qual es relacionen la remodelació dels accessos a la ciutat i la construcció de l'arc de Berà, erigit per voluntat testamentària de *L. Licinius Sura* i dedicat a August (Dupré, 1994), a finals del segle I aC. Un arc territorial relacionat amb una propietat (*fundus*) d'aquest personatge que X. Dupré identifica amb el *praefectus* de Celsa/Lepida l'any 39 aC. L'assentament de veterans va comportar una reordenació del territori de la ciutat, que incideix en la construcció de les primeres vil·les de model itàlic com la del Moro (Torredembarra), datada en la segona meitat del segle I aC (Remolà, 2003), i, d'acord amb el resultat de les darreres excavacions, la dels Munts (època augustal).

La presència d'August a *Tarraco*, per recuperar-se d'una malaltia (26-25 aC), degué contribuir decisivament al desenvolupament de la ciutat i del seu territori –per un breu període, centre polític del món romà– amb la seva promoció a capital de la *provincia Hispania citerior* (o *Tarraconensis*) sorgida de la reforma administrativa empressa pel *princeps*. Al llarg del segle I dC, la ciutat experimenta una gradual expansió i monumentalització que culmina en època flàvia amb la construcció dels colossals recintes públics de la part alta (àrea de culte, plaça de representació i circ), relacionats amb la seu de l'assemblea de notables de la província (*concilium provinciae Hispaniae citerioris*). Aquest gran projecte arquitectònic, juntament amb una reforma prèvia de la façana portuària –a bastament documentada per la recerca arqueològica desplegada en aquest sector en els darrers anys–, formalitzen arquitectònicament el paper destacat que *Tarraco* havia de desenvolupar en l'escenari polític de l'Imperi. Un projecte general i ambiciós que, possiblement, es comença a perfilar ja en època augustal amb la construcció del teatre que presideix l'àrea portuària de la ciutat i culmina a inicis del segle II amb la construcció de l'amfiteatre.

ELS MUNTS I TARRACO EN ELS SEGLES II I III

A inicis del segle II la vil·la és objecte d'una important reestructuració arquitectònica. L'edifici resultant es mantindrà vigent, tret d'algunes modificacions puntuals, fins al darrer quart del segle III quan un violent incendi n'afectarà una bona part i en determinarà l'abandonament.

La vil·la que es construeix en aquest moment s'articula a partir d'un cos central, situat sobre la plataforma superior, connectat mitjançant una *ambulatio* porticada, en “L” –oberta, per un dels seus costats, a un gran jardí (*hortus*) i, per l'altre, a un seguit d'estances– a un edifici termal situat al sud del complex. Amb aquesta fase s'associen el mur de fons i els pilars del pòrtic (profundament remodelats en un moment posterior) i les estances obertes al braç oriental de l'*ambulatio*. Aquests àmbits, amb paraments d'*opus caementicium* encofrat amb pilars de carreus embeguts, corresponien, almenys en la seva etapa final, a un gran *triclinium* amb una sala principal decorada amb set brolladors octogonals seguint la disposició en “U” dels *lecti*. Les altres dues estances, de dimensions inferiors i accessibles des de la peça principal, podrien haver estat destinades a acompanyants o a les activitats lúdiques i complementàries (música, dansa, etc.) associades als àpats. La façana meridional del *triclinium* comptava també amb un curt tram de pòrtic connectant perpendicularment amb el braç oriental de l'*ambulatio*.

Més dificultats planteja la identificació de les estructures corresponents a aquesta fase existents a la plataforma superior, nucli central de l'edificació. La manca de documentació derivada de les excavacions arqueològiques dutes a terme en aquest sector en el decurs dels anys seixanta i setanta del segle XX impedeix plantejar atribucions que vagin més enllà de les meres suposicions. No podem determinar, per tant, per ara, la correspondència entre la vil·la d'aquest moment i el peristil que articula el nucli central del conjunt, tot i que és força probable que la seva construcció correspongui a aquest moment i que guardi, doncs, una estreta relació amb l'*ambulatio* que vertebrava el nou edifici. Tampoc tenim arguments sòlids per afirmar que és en aquest moment quan es construeixen la gran cisterna situada en el vessant septentrional (l'anomenat "dipòsit Castel")³ i el mur de tancament nord-occidental de la vil·la, mirant cap al nucli medieval d'Altafulla.

Tampoc no disposem de dades estratigràfiques per situar en aquest mateix moment la construcció del complex termal meridional. No obstant això, la clara relació funcional entre l'*ambulatio* porticada que comunica el nucli central de la vil·la i els banys indica que s'inscriuen en un mateix projecte. L'estructura constructiva (paraments d'*opus caementicium* encofrat i ús esporàdic de carreus de reforç) de la primera fase dels banys, de dimensions més reduïdes, correspondria, doncs, a aquesta fase d'inicis del segle II.

Entre inicis del segle II i mitjan aquest segle es produeix una potent reestructuració que afecta amb especial intensitat el nucli central de la vil·la, i comporta, entre altres, la profunda modificació del braç nord de l'*ambulatio*: les darreres excavacions i anàlisis arquitectòniques fetes han permès constatar la transformació del pòrtic inicial en criptopòrtic. Amb aquest motiu es tanquen els espais entre pilars i es rebaixa tant el nivell de circulació del corredor com de l'àrea annexa, ocupada en la fase anterior per estances que ara són eliminades per tal d'obtenir una superfície regular i semisoterrada que, per altra banda, suggereix la creació d'un pis superior obert, des d'una cota més alta, a l'*hortus*. El nou corredor, pavimentat amb mosaic, conserva, doncs, el mur de fons del pòrtic de la fase anterior i el mateix pòrtic, embegut, això sí, en el nou mur de límit meridional del criptopòrtic resultant de les reformes.

Pel que fa a l'àrea al nord del mur de fons del pòrtic es construeixen un seguit d'estances (*cubicula*) amb cambra i avantcambra accessibles des del corredor. Un d'aquests àmbits va ser transformat en cisterna a mitjan segle II per mandat dels nous propietaris, C. Valerius Avitus i la seva muller Faustina. La cisterna subministrava aigua a una font situada al peu d'un frontal decorat amb la representació d'*Oceanos* i una inscripció pintada, en *tabula ansata*.⁴ Des d'aquesta font, a través d'una canalització soterrada, l'aigua de la cisterna era conduïda a una ampliació –associable a una segona fase cons-

3. Únicament, la tècnica constructiva de la cisterna (paraments d'*opus caementicium* encofrat i pilars de carreus) permeten intuir que fou erigida en relació a la vil·la d'inicis del segle II, tot i que no podem descartar en aquests moments una vinculació amb la vil·la del segle I. A mitjan segle II o a la segona meitat d'aquest segle està ja amortitzada per un potent abocador domèstic (Otiña, 2005).

4. EX PRAECEPTO / AVITI ET [FAV]STINAE ·N·N· / CISTERNA·[FA]CTA·LATA·P· / XII[I]·[LO]N[GA·P·XV]I[I]·ALTA·P·X· / C[A]PTI M [∞] CXXV.

tructiva— dels banys meridionals, concretament fins al nimfeu-*piscina frigidaria*. El rebaix de la roca que s’havia fet anteriorment per a la creació del criptopòrtic i de les estances annexes va interrompre les canalitzacions provinents de la plataforma superior, un fet que va obligar a replantejar, almenys en part, la xarxa de distribució hidràulica.

Sembla que altres reformes i edificacions —construcció d’un gran mitreu i el posterior tancament del pòrtic del braç oriental de l’*ambulatio* i del tram de pòrtic que forma la façana del *triclinium*— cal portar-les al període comprès entre mitjan segle II i la primera meitat del III. El tancament del braç oriental de l’*ambulatio* es relaciona amb el recreixement de la cota d’ús de l’*hortus* i la construcció de noves estructures hidràuliques per reordenar aquest gran espai obert.

A l’est del petit pòrtic que forma la façana meridional del *triclinium* es construeix, en un moment encara per precisar, un gran edifici de planta rectangular (mesures interiors: 30x8,10 metres) corresponent a la gruta (*spelaeum*, *anthrum*) d’un mitreu de dimensions equiparables a les del Mitreu delle terme di Caracalla, a Roma. La gruta estava precedida per una cambra de planta irregular (*pronaos*) destinada als preparatius del banquet ritual propi d’aquest culte místic d’origen oriental que tenia lloc a l’interior de la gruta (Fig. 4-5). La irregularitat de la *pronaos* respon a la necessitat d’encaixar l’ali-

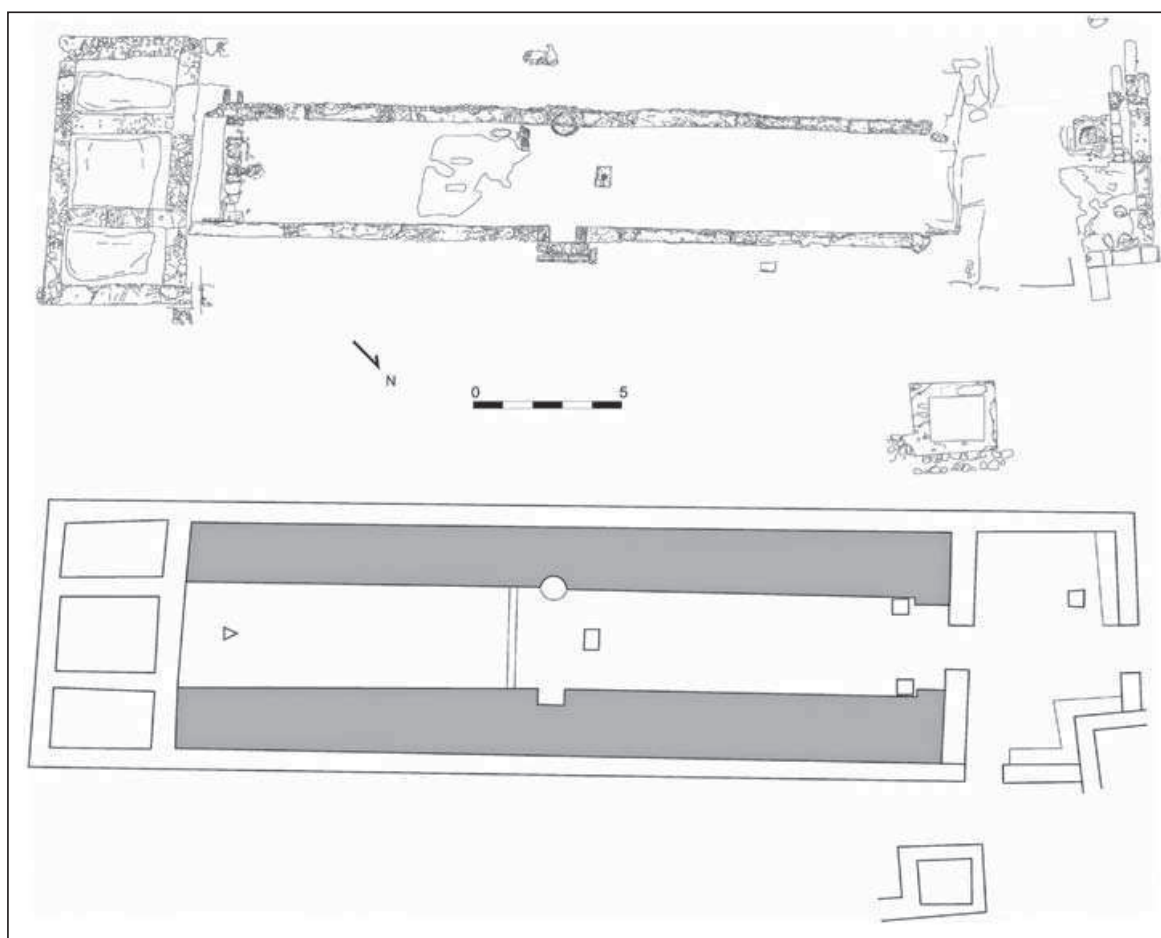

Figura 4. Planta de les restes documentades del mitreu i planta hipotètica restituïda.

neació del pòrtic –que segueix l'ortogonalitat general de la vil·la– amb la del mitreu, lleugerament esbiaixada, ajustada probablement a una determinada posició solar. De fet, el pilar més oriental del pòrtic (ara corredor d'accés al mitreu) queda integrat a l'interior de la *pronaos* per la construcció del mur occidental de tancament, en el qual s'obre una porta. En un moment posterior (dins del segle III), els restants espais entre pilars es van clausurar tancant, almenys parcialment, el corredor d'accés. Els espais que precedeixen la gruta, comunicats a través de portes amb escales, fan que aquesta quedi semisoterrada, aïllada en un cosmos propi i amagada als ulls dels no iniciats.

Figura 5. Vista del mitreu des del nordoest i des del sudest.

La planta de la gruta s'ajusta a les característiques arquitectòniques pròpies d'aquests recintes de culte: planta rectangular, corredor central, banquetes (*podia* o *prae-sepia*) adossades als murs llargs amb escales per accedir a la part superior i estirar-se per menjar i aula de culte a l'extrem oposat a l'entrada. Els murs perimetrals del mitreu, probablement en *opera quadrata*, han desaparegut i es conserva només part de les fonamentacions (*opus caementicium*), els murs de límit de les banquetes (trams d'*opus caementicium* amb blocs de pedra del Mèdol embeguts), part del podi nord, algunes traces del paviment i una canalització.

En el corredor, al costat de l'accés, es va recuperar *in situ* una ara anepígrafa (MNAT EM-04-2262) adossada a la banqueteta meridional (Fig. 6.2); a tocar de la banqueteta oposada, es documenta l'empremta d'una altra ara. Probablement estarien dedicades a *Cautes* i *Cautopates*, els dadòfors que acompanyen la figura de Mithra. Aproximadament a la meitat de l'eix longitudinal,⁵ es localitza una base de pedra –amb encaix central i restes de morter en la superfície– per a un element no identificat (ara, escultura o relleu); a l'extrem més proper a l'aula de culte, es troba una ara triangular sobre la coberta d'una canalització que creua, en sentit transversal, el corredor. Tot i que no es conserven traces del paviment del corredor,⁶ les diferències observades en els nivells preparatoris suggereixen una diferenciació entre la meitat occidental (argila compactada), més propera a l'entrada, i oriental (restes de morter), al costat de l'aula de culte. Aquest possible canvi en el paviment coincideix amb dues fornícules en les banquetes, una quadrangular en el podi nord i una semicircular en el meridional. El paviment hidràulic d'aquesta segona indica una relació amb l'aigua, un element fonamental en la litúrgia mitraica (el bateig permetia a l'iniciat rebre el grau de *Leo*, el primer dels graus superiors).

En el punt de contacte entre les banquetes i l'aula de culte es va documentar una canalització amb dos orificis als extrems destinats a recollir líquids relacionats amb el cerimonial (aigua o sang). De l'aula de culte, tripartida, només es conserven les fonamentacions. L'àmbit central, en eix amb el corredor, devia estar presidit per una imatge que representava la tauroctonia –la mort ritual del brau per part de Mithra– de la qual no s'ha recuperat cap resta, com tampoc altres elements iconogràfics de marcada simbologia mitraica que, necessàriament, devien ocupar l'espai exigít pel ritual.

També els banys meridionals experimenten successives ampliacions a partir del projecte original d'inicis del segle II. L'anàlisi superficial de les estructures visibles (no disposem de dades estratigràfiques) permet identificar dues reformes que acaben per configurar uns banys de dimensions similars als de les termes amb *heliocaminus* de

5. En aquest sector es van recuperar, fora del context original, un fragment d'un grup escultòric (MNAT EM-04-2604-2) (fig. 6.1) i una altra ara anepígrafa (MNAT EM-04-2613-1) (fig. 6.3), en fase d'estudi en aquests moments.

6. La marcada diferència entre la línia de paviment que indica l'arrebossat dels frontals de les banquetes i el conservat és difícil d'explicar per una simple erosió. És possible que el paviment tingués una forta simbologia mitraica que va ser sistemàticament eliminada durant l'espoli de l'edifici, a finals del segle IV o inicis del V.

vil·la Adriana (Tívoli). A aquest conjunt bàlnic cal afegir els banys de la platja –construïts probablement en el segle II per complementar els equipaments adreçats a l’oci– amb el mar com a *frigidarium*. Entre l’edifici de banys i el mitreu hi havia possiblement un espai descobert que podria haver estat dedicat a *palestra*. Una atribució difícil, però, de comprovar, atesa la profunda alteració d’aquest sector com a conseqüència dels treballs agrícoles posteriors.

En definitiva, la vil·la del segle II, amb les reformes que es produeixen tant en aquest segle com en la primera meitat del següent, és un magnífic exemple de vil·la senyorial adreçada a l’oci i al lleure. Tot i no conèixer el propietari anterior, sabem que a mitjan segle II, la propietat estava en mans de *Caius Valerius Avitus*, enviat per l’emperador Antoní Pius a *Tarraco* i *duumvir* d’aquesta ciutat. L’arquitectura de l’edifici expressa decididament aquella voluntat de servir com a escenari de les activitats que, segons Plini el Jove, distingeixen els de la seva posició social:⁷ llevar-se vers l’hora primera, meditar, fer obrir les finestres, dictar a l’escrivent; a l’hora quarta o cinquena passejar, meditar i dictar; passejar en vehicle, dormir, passejar, declamar, passejar, untar-se, fer exercici, banyar-se, sopar amb un lector, escoltar el comediant o el lirista, passejar amb els seus, conversar; esporàdicament caçar i atendre els masovers, activitats ambdues per les quals no demostra un interès excessiu, especialment la segona.⁸

En aquest context s’insereixen el poc conegut nucli central de la vil·la –en la plataforma superior, aprofitant una esplèndida panoràmica visual del tram de costa fins a *Tarraco*–, el gran jardí central situat als seus peus i l’*ambulatio* que mena al gran edifici de banys situat al sud passant per l’ampli *triclinium* obert a l’*hortus* i l’accés al mitreu. També els banys de la platja s’integren en aquest circuit lúdic basat en els plaers del bany i del banquet (*convivium*) que juntament amb la lectura, l’escriptura, les discussions filosòfiques, el passeig, la contemplació, la visita d’amics i familiars i la cacera ocupaven el temps lliure de les classes benestants. En paraules de P. Zanker “La villa divenne il palcoscenico di un nuovo stile di vita del tempo libero (*l’otium*)” (P. Zanker 1993, 23). I per això calia un escenari adequat com la vil·la que Plini posseïa en terres d’Etrúria i que descriu en la seva carta a *C. Plinius Domitio Apollinari* (Plini el

7. “[1] ¿Què fa Còmun, delícies teves i meves? ¿Què fa la teva ameníssima possessió? ¿Què fa aquella porxada sempre primaveral? ¿Què fa el plàtan ombrosíssim? ¿Què fa el rec verd i gemat? ¿Què fa l’estany al seu dessota, amatent a acollir-lo? ¿Què fa aquella avinguda a la vegada suau i ferma? ¿Què fa aquell bany que el sol omple i envolta? ¿Què fan aquells triclinis plens de gent, i aquells altres on entren comptades persones? ¿Què fan les estades diürnes i nocturnes? ¿Et retenen i se’t parteixen a estones? [2] ¿O bé, com solies, per tal d’administrar la hisenda familiar, empres freqüents excursions? Si aquestes coses et retenen, ets feliç i benaurat; si altrament, ‘un de tants’. [3] ¿Per què no deixes per als altres – ja n’és temps – les tasques humils i mesquines, i no et dones als estudis en aquest recer pregon i platxeríós? Aquest sigui el teu afer, aquest el teu desvagament, aquest el teu treball, aquest el teu repòs. En això siguin esmerçades les teves vetlles; en això sigui esmerçat encara el teu nom.” *C. Plinii caecilii secvndi epistvlarvm liber primus*, 36, *C. Plinius Caninio Rufo suo s.* (text i traducció de Marçal Olivari, col·lecció ‘Escriptors llatins’, Fundació Bernat Metge, Llibres I-IV, vol. I, Barcelona, 1927)

8. *C. Plinii caecilii secvndi epistvlarvm liber nonvs*, 3, *C. Plinius Fusco suo s.* (text i traducció de Marçal Olivari, col·lecció ‘Escriptors llatins’, Fundació Bernat Metge, Llibres V-IX, vol. II, Barcelona, 1927).

Figura 6. 1. Fragment de grup escultòric (MNAT EM-04-2604-2), 2. Ara anepígrafa (MNAT EM-04-2262), 3. Ara anepígrafa (MNAT EM-04-2613-1).

Jove, *Ep.* V, 6): “[15] (...) L’edifici és compost de diverses estances, i àdhuc d’un atri construït a la faisó antiga. [16] Davant del pòrtic hi ha una terrassa dividida i separada en diversos erols per murs de boix, des d’aquí s’estén en declivi una catifa d’herbei, on hi ha, retallades en boix, figures d’animals posades, simètricament, l’una enfront de l’altra. A peu pla hi ha una extensió d’acant, suau i gairebé diria líquid, [17] la qual volta un passeig enclòs entre arbres de verdor perenne, molt junts i tallats diversament; allà hom troba una avinguda circular (...) [19] Al capdavant del pòrtic s’estén un triclini: les seves portes donen a l’extrem de la terrassa i als prats llunyans, i a una gran extensió de les gleves. Per una de les seves finestres hom veu de costat la terrassa i la part sortint de la vil·la, i per l’altra els boscatges i la cima dels arbres adjacents a la pista d’equitació. [20] Vers la part mitjana del pòrtic, un departament una mica enfonsat volta una clastreta ombrejada per quatre plàtans. Enmig d’ells l’aigua brolla d’una pica de marbre, i rega d’un suau ruixim els plàtans i els arbrissons que creixen sota els plàtans.” En definitiva, un lloc on “jo m’hi refaig en cos i en esperit; car exercito l’esperit en l’estudi i el cos en la cacera” (*Ep.* V, 6, 45).

Cap dels àmbits i sectors coneguts de la vil·la d’aquest moment pot ser clarament relacionat amb l’activitat productiva, bé perquè es troba en indrets encara no explorats del jaciment o bé perquè es desenvolupaven en altres edificacions integrades en el *fundus*, segregades del nucli principal. La vil·la romana del Moro (Torredembarra), per exemple, a poc més de 2,5 quilòmetres, construïda en època juliàndia o flàvia inicial sobre les restes d’un primer edifici de la segona meitat del segle I aC, podria haver tingut una relació amb la vil·la dels Munts que, en aquest moment, desconeixem. Sense oblidar que en el subsòl del nucli medieval d’Altafulla i en el seu entorn immediat, especialment en la vessant oriental del turó d’Altafulla, es coneixen restes arqueològiques relacionades amb l’activitat agrícola (*dolia*, dipòsits...) compatibles cronològicament amb les fases d’ocupació dels Munts.

A l’igual que la vil·la romana dels Munts, *Tarraco* assoleix el seu moment de màxima esplendor i desenvolupament urbanístic durant el segle II. És la *Tarraco* que van contemplar el poeta africà *P. Annius Florus* a inicis del segle II i l’emperador Adrià durant la seva estada a la ciutat, l’hivern del 122/123 dC, on va celebrar una assemblea amb delegats de les províncies hispanes. Una profunda i àmplia transformació urbanística que, seguint l’eix longitudinal del turó tarragoní, creava un perfil arquitectònic terrassat culminat pel recinte de culte, una escenografia esglaonada dissenyada per ser contemplada des dels peus, davant de la bocana del port.

L’evidència arqueològica indica l’abandonament, a finals del segle III, d’importants infraestructures urbanes, com el col·lector del carrer d’Apodaca, i de sectors dinàmics de la ciutat, com ara l’extrem occidental del barri portuari. Referint-se a aquest mateix període, els historiadors dels segles IV i V recorden que cap al 260 dC, la ciutat i el seu entorn van patir les conseqüències de les incursions germàniques (*germani, francorum gentes*). En aquestes fonts s’esmenta l’ocupació (*expugnauerunt*, Eutropi IX, 8, 2; *expugnata est*, Eusebi-Hieron, *Chron. ad. a. 264*), la destrucció i el quasi saqueig (*vastato ac paene direpto*, Aureli Victor, *Caes.*, 33, 3) i la destrucció i ruïna (*urbium ruinis parvae et pauperes sedes*, Orosi VII, 22, 8) de *Tarraco*. També a partir d’Aureli Víctor sabem que una part dels atacants es va dirigir a Àfrica amb les naus capturades al port,

mentre que la resta va romandre en el territori peninsular durant, segons Orosi, dotze anys (VII, 41, 2). Resulta suggerent –però ara com ara indemostrable– pensar en una relació entre els nivells de destrucció del suburbi portuari (incloent-hi els magatzems i les luxoses *domus* suburbanes) extramurs, més assequible per un contingent bàrbar no preparat per escometre amb mínimes garanties d'èxit el setge d'una ciutat fortificada. De tota manera, les dificultats per mantenir els nivells de qualitat urbana devien haver començat, molt probablement, amb anterioritat. Però, malauradament, l'evidència física detectable a partir de l'anàlisi arqueològica no és prou acurada per caracteritzar detalladament processos llargs de transformació que resten emmascarats sota una falsa aparença de continuïsm.

Aquesta situació regressiva es prolonga al llarg d'una bona part del segle IV, període en el qual l'antic barri portuari es destina a activitats funeràries i d'aprofitament de materials constructius, mentre que la part residencial intramurs sembla experimentar un gradual procés d'abandonament. No serà fins a finals d'aquest segle o inicis del V quan es detecten nous indicis d'activitat urbanística que suposen la transformació de grans sectors urbans (part alta) i suburbans (barri portuari) amb la represa de l'activitat edilícia sota criteris i models manifestament allunyats dels precedents.

ELS MUNTS I TARRACO EN ÈPOCA TARDOANTIGA

Pels volts del darrer quart del segle III, el braç nord de l'*ambulatio* i les estances annexes pateixen un incendi que, malgrat les poques dades fiables de què disposem, sembla que podria haver afectat, també, la resta del nucli central de la vil·la. Les excavacions dels anys noranta del segle XX van permetre identificar les evidències de l'incendi, incloent-hi un cadàver pràcticament carbonitzat que portava un cartutx de monedes,⁹ i dels nivells d'enderroc que progressivament es van formar (Tarrats *et alii*, 1998 i 2000).

Sobre la continuïtat de la vil·la a partir de finals del segle III les dades són escasses. És possible que, profundament afectat –almenys en part– l'edifici principal, l'ocupació es desplaçés cap a altres edificacions, principalment l'edifici de banys, on les excavacions de P.M. Berges van detectar evidències d'ocupació posteriors amb usos distints als de la seva funció originària. Podrien correspondre a aquest moment (bàsicament, el segle IV), l'activitat de recuperació d'elements constructius i arquitectònics reutilitzables documentada en el sector del braç nord de l'*ambulatio* i la constitució de la veïna necròpolis localitzada a finals del segle XX en el vessant occidental del turó, en ús fins als segles VI/VII (García *et alii*, 1999).

Entre finals del segle IV i inicis del V es detecten un seguit de terraplenaments en el sector del braç nord de l'*ambulatio* que podrien indicar una nova ocupació de la plata-

9. El cartutx contenia sestercis d'Adrià (2), Antoní Pius (2), Marc Aureli (1), Còmmode (1), Septimi Sever (1), Sever Alexandre (1), Maximí (1), Gordià III (3), Trebonià Gal·lus (1), Trajà Deci (1), Gal·liè (1), sense determinar (1).

forma superior aprofitant les estructures que encara romanien en peu. Amb aquesta fase, documentada estratigràficament, podem relacionar tant la necròpolis esmentada anteriorment com els materials ceràmics i metàl·lics dels segles V, VI i VII recuperats, sense una referència precisa, en les excavacions dels anys seixanta i setanta del segle passat (Otiña, 2005). Potser una part d'aquest conjunt pràcticament descontextualitzat podria associar-se a les evidències d'ocupació tardana documentades per P.M. Berges en diferents sectors del jaciment: l'edifici de banys meridional i el "dipòsit Castel".

A *Tarraco*, després d'un segle IV caracteritzat, arqueològicament, per l'abandonament del suburbi portuari i el col·lapse d'importantes infraestructures urbanes, a inicis del segle V es detecta una represa de l'activitat constructiva evidenciada per la transformació dels grans recintes públics de la part alta (recinte de culte, plaça de representació i circ) en el centre de la ciutat tardoromana i visigoda. També en la perifèria de l'abandonat suburbi portuari, vora el riu, es desenvolupa a partir d'inicis del segle V un nou urbanisme, més irregular i dispers, al costat d'una àrea eclesiàstica presidida per dues basíliques, una de les quals martirial i relacionada amb la necròpolis del Francolí. En els darrers anys s'han pogut excavar, parcialment, en el sector més proper a la desembocadura del riu, diverses *domus* dotades de petits banys privats –una de les quals se superposa a una petita àrea d'enterrament del segle IV– que perduren fins a un moment indeterminat del VI avançat o del VII.

La intensa activitat adreçada a la definició d'un model urbà adaptat a les circumstàncies històriques que caracteritzen l'Antiguitat Tardana en el segle V coincideix amb un significatiu increment de les importacions que denoten una reactivació portuària potser lligada al fet de ser *Tarraco* la capital de l'únic territori hispà en mans de l'imperi d'Occident fins a la seva desaparició formal (476 dC). En aquest context de recuperació podria inserir-se la vil·la romana de Centelles (Constantí), un magnífic exemple de gran vil·la senyorial de l'Antiguitat Tardana situada al costat de la via que conduïa cap a Lleida i l'interior peninsular, un eix de comunicació que manté, també en aquest període, una indiscutible importància estratègica.

A partir d'època visigoda, *Tarracona* queda allunyada dels principals centres de decisió de la nova realitat política (*Tolosa, Toletum i Barcinona*) però manté un cert caràcter urbà per la presència de l'arquebisbe primat d'Hispania fins a inicis del segle VIII.

BIBLIOGRAFIA

- M. DEL AMO (1981), "Aportación al estudio de las canteras romanas en la zona arqueológica de Els Munts". *Estudis Altafullencs* 5, Altafulla, 5-25.
- A. BALIL (1957) *Las invasiones germánicas en Hispania durante la segunda mitad del siglo III d. de J. C.*, Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma IX, Roma
- BALIL, A. (1980) "Sobre el tesoriillo de Antoninianos de Altafulla (Tarragona)". *Acta Numismática* IX, Barcelona, 97-99.
- BERGES, P.M. (1970a) "Las ruinas de «Els Munts» (Altafulla, Tarragona)". *Información Arqueológica* 3 (septiembre-diciembre de 1970), Barcelona, 81- 87.

- BERGES, P.M. (1970b) “Organización de las ruinas y museo monográfico de «Els Munts» (Altafulla, Tarragona)”. *Actas de la III Asamblea de Instituciones de Cultura de las Diputaciones Provinciales* (Barcelona, 1968), 309-315.
- BERGES, P.M. (1971) “Informe sobre «Els Munts»”. *Boletín Arqueológico*, Fasc. 105-112 (1969-1970), Tarragona, 140-150.
- BERGES, P.M. (1977) “Nuevo informe sobre els Munts”. *Estudis Altafullencs* 1. Tarragona, 27- 47.
- CARRETÉ, J.M.; KEAY, S.; MILLETT, M. (1995) *A roman provincial capital and its hinterland. The survey of the territory of Tarragona, Spain, 1985-1990*. Ann Arbor.
- CODEX (1999) *Memòria de les actuacions arqueològiques efectuades a la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès), Anys 1995-1998*. Memòria d’excavació inèdita.
- CODEX (2000) *Memòria de la intervenció arqueològica realitzada a la vil·la dels Munts (Altafulla, Tarragonès)*. Memòria d’excavació inèdita.
- CUMONT, F. (1913) *Les mystères de Mithra*. 3a edició. Bruxelles (reedició 1985).
- DUPRÉ, X. (1984) “Els Munts”. *Arqueología* 83, Madrid, 189.
- DUPRÉ, X. (1994) *L’arc romà de Berà (Hispania Citerior)*. Barcelona.
- DUPRÉ, X. (ed.) (2004) Tarragona, Colonia Iulia Urbs Triumphalis Tarraco, ‘Las capitales provinciales de Hispania’ 3, Roma
- GARCIA, M.; MACIAS, J.M.; TEIXELL, I. (1999) “Necròpoli de la vil·la dels Munts”. *Del romà al Romànic. Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*. Barcelona, 278-279.
- GROS, P. (2001) *L’architecture romaine, 2. Maisons, palais, villas et tombeaux*. Paris.
- HINNELLS, J. R. (a cura di) (1993) *Studies in Mithraism. Proceedings of the Rome conference 1990*. Roma.
- KOPPEL, E. M. (1992) “El escudo de la villa de «Els Munts» (Tarragona)”. *Madridrer Mitteilungen* 33, 133-144, Tafel 21-23.
- KOPPEL, E. M. (1993) “La escultura del entorno de Tarraco: las villae”. *Actas de la I Reunión sobre Escultura Romana en Hispania*, 221-237.
- KOPPEL, E. M. (1998) “L’escultura”. *Empúries* 51 (1998), 220-223.
- KOPPEL, E. M. (2000) “Informe preliminar sobre la decoración escultórica de la villa romana de ‘Els Munts’ (Altafulla, Tarragona)”. *Madridrer Mitteilungen* 41, 380-394, Tafel 68-77.
- LÓPEZ, J. (1993) “Les termes inferiors de la vil·la romana dels Munts”. *Utilització de l’aigua a les ciutats romanes*. Tarragona, p. 57-80. (Documents d’Arqueologia Clàssica; 0)
- MAROT, T. (1998) “El conjunt de sestercis del segle III”. *Empúries* 51 (1998), 218-220.
- MERKELBACH, R. (1984) *Mithras*. Königstein.
- MORERA, E. (c. 1910) *Geografía General de Catalunya*. Volum 4: *Província de Tarragona* (F. Carreras Candi, dir.). Barcelona [s.d., circa 1910].
- NAVARRO, R. (1979) *Los mosaicos romanos de Tarragona*. Tesi doctoral inèdita, Universitat de Barcelona, Barcelona.
- OTIÑA, P. (2002) “Los materiales lapídeos de la villa de Els Munts (Altafulla)”. *Butlletí Arqueològic*, Època V, núm. 24 (2002), 111-130.
- OTIÑA, P. (2005) *La vil·la romana dels Munts (Altafulla)*. *Excavacions de Pedro Manuel Berges Soriano*. “Biblioteca Tàrraco d’Arqueologia” 1, Tarragona.
- PAVIA, C. (1999) *Guida dei mitrei di Roma Antica, Dai misteriosi sotterranei Della Capitale Oro, Incenso e Mitra*. Roma.

- RODÀ, I. (1970) "Lucius Licinius Secundus, liberto de Lucius Licinius Sura". *Pyrenae* 6, Barcelona, 167-183 + 2 làmines.
- RUÍZ DE ARBULO, J. (2002) "La fundación de la colonia Tarraco y los estandartes de César". *Valencia y las primeras ciudades romanas de Hispania*, València, 137-156.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1949a) "Noticiario. Descubrimientos recientes". *Boletín Arqueológico*, Época IV, Fasc. 26-28 (abril-deseembre de 1949), Tarragona, 224-225 + Lám. I-II.
- SÁNCHEZ REAL, J. (1949b) "Importantes hallazgos arqueológicos entre Altafulla y Torredembarra". *Diario Español de Tarragona* (07/06/1949), p. 6 [reproduït, amb el títol "Los restos de Senna", a Sánchez Real 1971, 155-158].
- SÁNCHEZ REAL, J. (1949c) "Consideraciones arqueológicas. Palfuriana - Senna". *Diario Español de Tarragona* (08/06/1949), p. 6 [reproduït, amb el títol "Palfuriana - Senna", a Sánchez Real 1971, 159-161].
- SÁNCHEZ REAL, J. (1971) *Los restos romanos de «Els Munts» (Altafulla, Tarragona)*. Tarragona.
- TARRATS, F. (2003) "La terra sigillata i les primeres fases d'ocupació de la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)". *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 13, 315-335.
- TARRATS, F.; MACIAS, J. M.; RAMÓN, E.; REMOLÀ, J. A. (1998) "Excavacions a l'àrea residencial de la vil·la romana dels Munts (Altafulla, Tarragonès)". *Empúries* 51 (1998), 197-225.
- TARRATS, F.; MACIAS, J. M.; RAMÓN, E.; REMOLÀ, J. A. (2000) "Nuevas excavaciones en el área residencial de la villa romana de 'Els Munts' (Altafulla, Ager Tarraconensis), estudio preliminar". *Madrider Mitteilungen* 41, 358-379, Tafel 64-67.
- TURCAN, R. (2000) *Mithra et le mithriacisme*. Paris.
- ULANSEY, D. (1991) *The origins of the Mithraic Mysteries*. Oxford.
- VERMASEREN, M. J. (1956-1960) *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis Mithriacae*. I-II, The Hague.
- VERMASEREN, M. J. (1963) *Mithras, the secret God*. London.
- ZANKER, P. (1993) *Pompei. Società, immagini urbane e forma dell'abitare*. Torino.